

POGREBNI RITUALI I OBIČAJI U RIMSKOM CARSTVU

Ivana Katunarić
Filozofski fakultet u Splitu
Odsjek za povijest
ikaturanic@ffst.hr
Stručni rad
Primljeno: 12. 11. 2021.
Prihvaćeno: 29. 12. 2021.

U Rimskom Carstvu postojalo je više funkcija koje su se obavljale prilikom smrti pokojnika. Sve počinje s pogrebnom pripremom, a to je ritual koji je za tadašnje stanovnike Rimskog Carstva imao posebnu važnost, upravo zbog toga što sprovodi u svim kulturama omogućuju ljudima da se oproste od svojih najbližih. Nakon što bi se tijelo pokojnika pripremilo, odnosno opralo u toploj vodi, pomazalo uljima i ukrasilo cvijećem, izložilo bi ga se u atrij kuće. Poslije kreće pompa odnosno pogrebna procesija uz pratnju glazbenika, narikača i glumaca koja vodi pokojnika do njegovog vječnog počivališta gdje će se obaviti obred kremacije ili inhumacije. Poslije pogreba bilo je obavezno obaviti ritual pročišćenja jer se smatralo da mrtvi zagađuju. Dolaskom Kršćanstva polako je došlo i do promjene u grobnoj arhitekturi te su se rane zajednice Kršćana i Židova počele ukapati u podzemnim katakombama. Prema Zakoniku dvanaest ploča zabranjen je ukop unutar grada, te se groblje smješta izvan gradskih zidina. Rimljanima su grobnice predstavljale vječni dom u kojem će živjeti nakon smrti. Najobičnije grobnice rimskog svijeta su bile bezoblične rupe u koje su ili bile postavljene posude s pepelom i spaljenim kostima ili odložen kostur. Sve je ovisilo o materijalnim mogućnostima i tradiciji obitelji; izgledi grobova i grobnih mjesta su mogli biti vrlo raznoliki, a neke patricijske obitelji su mogle imati i privatne grobnice. Sve dosad rečeno vezano za pogrebe starih Rimljana može se iščitati iz dva vrijedna sepulkralna reljefa: reljef grobnice obitelji Haterii te reljef grobnice iz Amiternuma na kojima imamo prikaze pogrebne pripreme i procesije.

Ključne riječi: *Rimsko Carstvo, smrt, pogrebni ritual, pogrebni običaj, pogrebna priprema, pogrebna procesija, kremacija, inhumacija*

Uvod

Kao što je poznato, područje Apeninskog poluotoka pruža bogat povijesni opus koji datira još u davna vremena. U ovom će se radu pobliže opisati i dati uvid u događaje i običaje za Rimskoga Carstva. Približit će se temi koja se veže uz smrt za Rimskog Carstva te opisati pogrebne rituale i običaje koji su tada bili uobičajeni. Tema se rada prvenstveno bazira na pogrebne rituale i običaje u Rimskom Carstvu koji su detaljno obrađeni u više podnaslova. Za početak, piše se o tome

kako je nakon smrti pokojnika izgledala pogrebna priprema, odnosno što se radilo s pokojnikovim tijelom, tko je sve sudjelovao i gdje se pogrebna priprema odvijala. Nakon toga slijedi opis *pompe*, tj. pogrebne procesije, koja se uvelike može razlikovati ovisno o financijskoj situaciji pokojnika i njegove obitelji. U idućim poglavljima pozornost će se obratiti na carski pogreb, ukop koji se tiče vojnika i djece te će jedan naslov biti posvećen opisu kršćanskog pogreba. Također, rad daje uvid u načine na koji su se ukapali stari Rimljani, odnosno jesu li preferirali kremaciju ili inhumaciju, gdje je groblje bilo smješteno te kakvi su bili tipovi grobnica. Na samom kraju rada će se izdvojiti spomenici pogrebnog sadržaja u rimskoj provinciji Dalmaciji.

Pogrebni rituali i običaji

Ukratko o pogrebnim običajima u Rimskoj Republici

Za Republike, pogrebna praksa bila je uvelike diktirana od strane društva. Međusobna konkurentnost u društvu se prvenstveno mogla uočiti na primjeru grobnica. Grobnice su osim svoje primarne svrhe služile i kao prikaz određenog luksuza te individualnosti. Za primjer se navode: grobnica Cestiusa u obliku piramide i grobnica Eurisaka u obliku krušne peći, o kojima će ponešto pisati u idućim poglavljima. Upravo one ističu taj individualizam koji se želio iskazati grobnicama. Mnogi građani nisu imali financijske mogućnosti za izgradnju takvih monumentalnih grobnica stoga su oni najvjerojatnije bili pokapani bez nadgrobničkih spomenika. Istakli bi se samo osnovni biografski podatci osobe kako bi se znalo da su na tom mjestu prisutni ljudski ostatci.¹

Groblja kasne Republike bila su načinjena od grobnih parcela postavljenih jedan pored drugog sa strogim propisanim natpisima o zabrani pokopa posmrtnih ostataka na zemljištu koje pripada nekoj drugoj osobi. Stoga se smatra da je bilo malo moguće da se skromniji pokopi nižih slojeva i ostalog dijela stanovništva izvrše pokraj monumentalnih grobnica. Veliki utjecaj na oblikovanje pogrebnih aktivnosti imala je potreba da se posmrtni ostaci osiguraju odgovarajućim pokopom te određenim ceremonijalnim obredima. Pripadnici nižeg sloja imali su relativno slična uvjerenja kao bogati sloj građanstva, a to se osobito može vidjeti u brizi koja se posvećivala pokopu. Pogreb je također bio jako bitan za održavanje određenog društvenog položaja

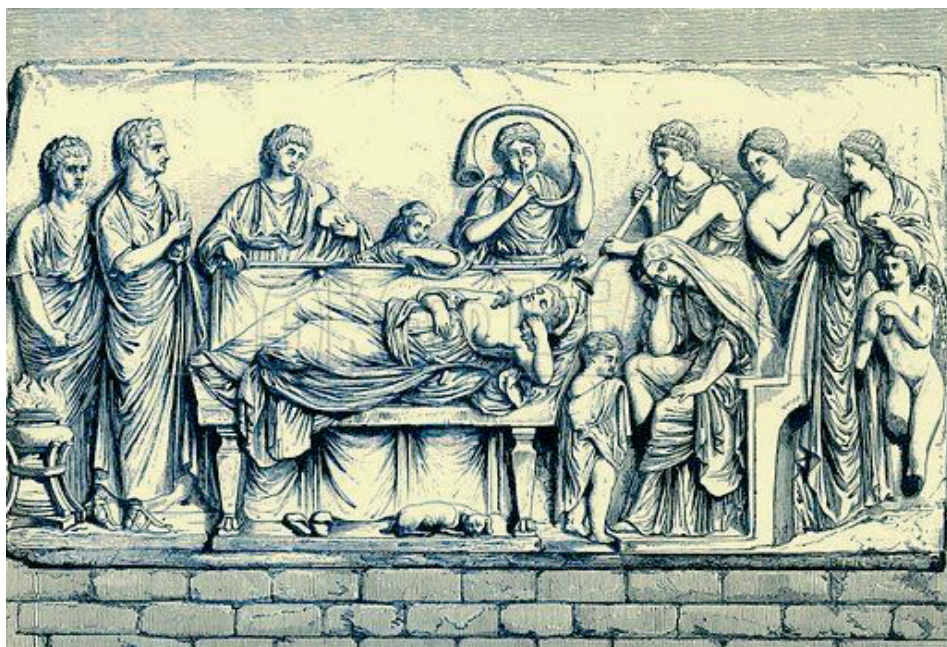
---

1 E.-J. Graham 2006, 113.

pojedince. Pritom se misli na činjenicu da se putem pogreba, pri čemu se misli na aktivnosti tijekom pogreba i količini i vrsti grobnih priloga, ukazivalo na vlastiti socijalno-ekonomski status. Na taj način željeli su biti u rangu sa višim slojevima.²

Pogrebne pripreme

Za stanovnike je Rimskog Carstva sprovod smatran jednim od najbitnijih rituala. Upravo sprovodi u svim kulturama omogućuju ljudima da se oproste od svojih bližnjih.³ Postojali su određeni uvjeti kako bi umiruća osoba ostvarila što „bolju smrt“. Neki od zahtjeva su oni koji navode da umirući treba biti kod kuće ili barem sa svojim bližnjima, treba biti odlučan i hrabar te izgovoriti nešto mudro ili pak duhovito na rastanku. Poljupcem bi se hvatao posljednji dah osobe na samrti, to je najčešće činio netko blizak, po mogućnosti majka ili supružnik. Glasno se zazivalo ime pokojnika (*conclamatio*) u trenutku prije nego što bi umirući zatvorio oči.⁴

Slika 1. Prikaz zazivanja pokojnika (*conclamatio*) u trenutku smrti

2 Isto, 113.

3 V. M. Hope 2009, 66.

4 Isto, 50.

Pozdrav koji se uzvikivao bio je *Have* ili *Vale*.⁵ Tijelo bi se potom opralo u toploj vodi, pomazalo uljima te ukrasilo cvijećem. Simbolično se u usta pokojnika stavljao novčić koji je predstavljao novac koji bi pokojnik dao Haronu, brodaru u Hadu, za uslugu prijevoza preko rijeke.⁶ Ovaj običaj bio je prisutan u cijelom Carstvu te se smatra da je preuzet iz grčkog religijskog života i na taj način uveden i u Rim.⁷ Za pripremu tijela, tradicionalno su bile zadužene žene, no mogli su se zaposliti i posebni radnici zvani *pollinctores*. Smatra se da su to ime dobili po prahu odnosno peludi koja bi se nanosila na lice pokojnika kako bi se prekrila promjena boje lica u vrijeme smrti.⁸ Smrcu bližnjeg, obitelj postaje *familia funesta* što znači da provodi proces sprovoda, a nije im bilo dozvoljene ni obavljati neke od uobičajenih i dnevnih aktivnosti. Zbog prisutnosti leša u kući bio je također prisutan i osjećaj onečišćenja kako fizičkog tako i duhovnog, a rituali koji su se obavljali nastojali su suzbiti to „onečišćenje“.⁹

Stari Rimljani smatrali su da smrt onečišćuje, kako u vjerskom tako i u kulturnom smislu. Kada bi netko umro, onečišćenje bi trajalo tijekom cijelog perioda žalovanja što je obično značilo devet dana, te bi u tom periodu kontaminirala žive. Smatrali su da se samo posebnim postupkom pročišćavanja može prekinuti to onečišćenje. Prema njihovim uvjerenjima onečišćenje dovodi do negativnog učinka na međuljudske odnose, ali dakako i na prekid kontakta s bogovima. Također oni koji su smatrani onečišćenima nisu bili u stanju obavljati određene poslove te prinositi žrtve, te bi tako ugrožavali svoje građanske funkcije.¹⁰ Svećenici i drugi duhovni vođe nisu smjeli doći u kontakt s mrtvima da se ne bi kontaminirali, a kontaminacija se prenosila najčešće dodirrom, iako u slučaju svećenika kontaminacija se mogla dogoditi i na neposredan način odnosno ako bi pogledali u mrtvu osobu.¹¹ Također vrlo bitno je bilo da svećenici ne jedu grah, čak niti da ga diraju jer su neke filozofske skupine smatrale da se u grahu nalazi duša mrtvih.¹² Dakako, postojale su određene iznimke, kao na primjer ako bi smrt nastupila u kućama svećenika ili službenika. Također, nije se smatra-

5 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 40.

6 V. M. Hope 2009, 71.

7 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 40.

8 V. M. Hope 2009, 71.

9 Isto, 71.-72.

10 F. P. Retief - L. Cilliers 2010, 129.-130.

11 Isto, 130.

12 Isto, 130.

la uzrokom onečišćenja smrt djece prije puberteta, sve dok su tijela brzo pokopana ili kremirana noću. Upravo onečišćenje je utjecalo na obavljanje pogrebnih obreda, između ostalog osobe u određenim zanimanjima kao što su svi članovi pogrebnog društva, smatrani su trajno onečišćenim te su morali živjeti u izolaciji.¹³

Nadalje, što se tiče priprema za pogreb, pokojnici slabijeg imovinskog stanja bili su zamatani u crnu tkaninu iako je za ukop bila najpoželjnija bijela toga, ako su si je mogli priuštiti. Tijelo se ukrašavalo raznim amblemima i počastima koje je pokojnik zaslužio tijekom svog života. Kao upozorenje na leš unutar kuće, najčešće bi se u zemlju ispred ulaznih vrata zabijale grančice čempresa ili planinskog bora.¹⁴ Nakon što bi tijelo pripremili za pogreb, tijelo pokojnika bi se postavilo odnosno izložilo u atriju kuće (*expositio*). Tijelo bi se položilo na pogrebni ležaj (*lectus funebris*) s tim da su noge trebale biti okrenute prema vratima.¹⁵ Taj položaj ukazivao je zapravo da smrt koja je nastupila nije bila nasilna.¹⁶ Pogrebni krevet (*letto funerario*) bio je uobičajen za bogatiji dio rimskog stanovništva. U slučaju obreda incineracije, preuzimao se običaj od Grka, a to je običaj da se tijelo spali zajedno s pogrebnim krevetom.¹⁷ Nadalje, oko pokojnika bi se postavilo cvijeće i tamjan, dok je kućanstvo oplakivalo umrlog i tugovalo, posjetitelji bi izražavali sućut.¹⁸

Tugujuća rodbina intonirala bi žalobne pjesme praćene uz zvukove tibije (*tibia*). Bilo je uobičajeno da prvo pokojnikova majka ili sestra izvode pjesme uz glasno izgovaranje tužaljki. U nekim slučajevima bi to bilo praćeno uz udaranje o grudi i grebanje obraza noktima, no to se naposljetku smatralo kao nedolično ponašanje i bilo je zabranjeno *Zakonikom dvanaest ploča*¹⁹, stoga su se unajmljivale narikače. Ponekad su bili unajmljeni i glumci ili lakrdijaši (*scurrae, histriones*), a jedan od glumaca bi predstavljao pokojnika tako što bi oponašao njegove riječi i djela. Takav tip glumca bi se zvao *archimimus*. Prije smrti pokojnik bi znao u svojoj oporuci

---

13 Isto, 130.

14 Isto, 138.

15 V. M. Hope 2009, 72.

16 F. P. Retief - L. Cilliers 2010, 138.

17 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 89.

18 V. M. Hope 2009, 72.

19 *Zakonik dvanaest ploča* (*Leges duodecim tabularum*) je prva kodifikacija rimskog prava kojeg je sastavilo deset članova komisije 451. -450. g. pr. Kr. a zove se tako upravo zato što je objavljen na rimskom forumu na dvanaest ploča. *Zakonik dvanaest ploča*. Preuzeto iz: P. Lisičar, 1971, 297.

osloboditi nekolicinu svojih robova kako bi uvećao svoj pogreb, ujedno bi ti oslobođeni robovi na pogrebu nosili kapu oslobođenika (*pileati*).²⁰ U vrijeme dok je leš bio izložen, smišljao bi se plan za sprovod. Kod imućnijih obitelji upotrebljavali su se navjestitelji koji bi objavljivali smrt osobe na ulicama grada kako bi potakli što više ljudi da prisustvuju pogrebu. Naime, najava smrti naslikana je i na zidu kuće u Pompejima. Vrijeme od trenutka smrti do pogreba bi bilo drugačije, zavisi od obitelji, no za obitelji koje su živjele jednostavno, sprovod bi najčešće uslijedio brzo nakon smrti, zbog toga što bi smatrali da je prikaz tijela bio nehigijenski i nepraktičan. A što se tiče višeg sloja društva odnosno elite, kod njih je tijelo moglo biti izloženo čak i do tjedan dana. Kontaktima s Egiptom, Rimljani su poznavali i još jedan običaj, balzamiranje ili mumifikaciju no to se nikada nije pretežito opsežno ustalilo u Rimu.²¹

Pogrebna procesija

U staro rimsko doba pogrebi noću bili su uglavnom predodređeni samo za djecu i siromašne, koji nisu imali dovoljno financijskih sredstava da bi sebi omogućili pogrebnu povorku.²² Prije početka pogrebne procesije (*pompa funebris*) koja bi išla sve od pokojnikove kuće do nekropole, pokojnike koji su bili imućniji bi se iznosilo na krevetu (*feretrum*).²³ Dok su pak leševi siromašnijih slojeva izneseni na običnim mrtvačkim nosilima koji su se nazivali *sandapilla* a za njihovo iznošenje bili su zaduženi *vespae* odnosno nosači koji su ime dobili zbog toga što je bio običaj mrtve iznositi tijekom noći.²⁴ Dakako, pogrebna procesija i sve što ide uz nju, je bila određen luksuz koji je siromašnima bio nepotreban financijski izdatak. Potrebitima su osnovnu pogrebnu opremu omogućavali članovi pogrebnog kolegija.²⁵ Pogrebna procesija bila je praćena uz žalobno pjevanje i glazbu u kojoj su sudjelovali razni glazbari kao što su: *cornicines*, *liticines*, *tibicines*. Pjevale su se tužne pjesme u čast pokojnika zvane *naenia*, njih su izvodi-le unajmljene narikače (*praeficae*).²⁶ Najbliži muški članovi obitelji ili tek oslobođeni robovi bili su zaduženi za nošenje mrtvačkog nosila

20 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 43.

21 V. M. Hope 2009, 73.-74.

22 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 42.

23 J.M.C. Toynbee 1971, 46.

24 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 44.

25 V. M. Hope 2009, 76.

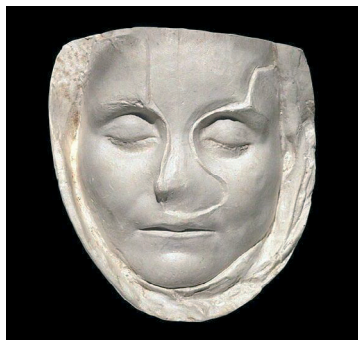
26 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 42.

tijekom procesije.²⁷ Svi sudionici sprovoda bili su odjeveni u tamnu odjeću, pretežito crne boje (*atra*).²⁸

Slika 2. Prikaz pogrebne procesije

Većina osoba koja bi došla na pogreb nije bila tu samo kako bi tužovala i izrazila svoje žaljenje obitelji već da bi bila zabavljena. Zato su bogatiji građani u svojim procesijama imali spektakularne parade u kojima bi sudjelovali glumci noseći maske izrađene odljevom lica bogatih pokojnika, takozvane *imagines* koje bi predstavljali pretke umrlih. Na taj bi način glumci noseći masku pokojnika imali mogućnost barem predstavljanjem i glumom, vratiti ga u život kao i njegove pretke i tako veličati slavu te obitelji. Tako je procesija isprepletanjem svih tih rituala mogla biti pomalo mračna no s elementima koje pružaju glazbari i glumci postigla bi efekt karnevala.²⁹

Slika 3. Prikaz maske (*imagines*) kakve su koristili glumci

27 J.M.C. Toynbee 1971, 46.

28 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 44.

29 V. M. Hope 2009, 74.

Postoji i drugi element koji su uzvanici osobito voljeli a to su bili pogrebni govori u čast pokojnika (*laudatio*), izvodili bi se pred govornicom (*rostra*) na Forumu u slučaju da je pokojnik bio osoba od veće važnosti.³⁰ Ti govori su imali jačinu kojima bi izazvali suosjećanje i tugu ne samo članovima obitelji već svim uzvanicima koji su prisustvovali pogrebu.³¹ Nakon što bi se održao govor, pokojnika bi se odnosilo na mjesto vječnog počinka te bi tu započeo obred kremacije ili inhumacije. Na groblju bi se prinosile žrtve i to *Cereri*.³² Žrtvovali su životinje, a najučestalija žrtva je bila svinja odnosno *porca presentanea* od koje bi se jedan dio kremirao zajedno s pokojnikom dok je drugi dio bio namijenjen Cereri. Drugi dio postavio bi se na žrtvenik na kojem bi se spalio. Ono što bi ostalo služilo je kako bi se obitelj i okupljeni počastili nakon pogreba. Naravno, nisu svi bili u financijskoj mogućnosti imati tako veliku i bogatu žrtvu, stoga bi umjesto nje kao žrtvu nudili vino, tamjan i žito i taj ritual se naziva *libatio*.³³

Pokojniku je trebalo nakon ukopa u grob staviti grobne priloge, jer se smatralo da ima iste potrebe pod zemljom kao i kada je bio među živima. Zbog toga kraj njega su postavljene mnoge stvari kao što su: odjeća, dragulji, posude i hrana. Naravno to sve zavisi od zanimanja pokojnika, naime da je pokojnik bio obrtnik u grob bi mu se postavljao njegov alat. Žene su uz sebe imale toaletne potrepštine dok su djeca imala igračke. Kao zaštitu od štetnih i zlih stvari skupa s ostalim pokojnikovim potrepštinama, stavljene su i amajlije.³⁴ Na isti dan kada bi pogreb završio na grobu pokojnika bi se jelo pogrebno jelo (*silicernium*) koji je bio jedan od rituala a hranu i piće bi ostavili na grobu za pokojnika.³⁵ Nakon pogreba uslijedilo bi vrijeme za pročišćavanje zvano *suffitio* koje je bilo propisano Zakonom zbog toga što su, kao što sam već navela prije, vjerovali da smrt donosi onečišćenje. Pročišćavanje bi bilo obavezno svima koji su taj dan bili na pogrebu, a odradivalo se na način da se poškrope lovorovom vodom te preskaću vatru. A što se tiče svojih domova, trebali bi ih očistiti i pomesti s posebnom metlom.³⁶

30 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 45.

31 V. M. Hope 2009, 89.

32 Cerera je jedno od najstarijih italskih božanstava, potvrđeno natpisima iz kasnog 7. st. pr. Kr. Tellus (Terra Mater) se veže uz nju kao božanstvo poljoprivredne plodnosti. U davna vremena štovane su u svetkovinama Feriae Sementivae i Sacrum Cereale. Ona u potpunosti odgovara prikazu grčke božice Demetre što je vidljivo u prikazima Cerere iz 3. st. pr., I. Matijević, A. Kurilić, 2011, 134.–135., Preuzeto iz: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=112053, (23. 8. 2021.)

33 J. Wachter, 2002, 813.

34 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 45.

35 F. Cumont, 1922, 49.

36 F. P. Retief - L. Cilliers 2010, 141.

Postojala je još i *cena novendialis* odnosno gozba koja bi se održavala deveti dan nakon pogreba i ujedno označavala kraj žalosti. Dakako, prestanak žaljenja nije značio da su mrtvi sada potpuno zaboravljeni, naprotiv, postojali su i slavili se rođendani umrlih te dva važna vjerska festivala *Parentalia* i *Lemuria*. U vrijeme festivala *Parentalia*, ljudi bi posjećivali grobove svojih bližnjih koji su ih napustili te bi im donosili na grob kao dar hranu, cvijeće te bi kasnije objedovali. Upravo u tu svrhu neke luksuznije grobnice bi čak imale ugrađenu kuhinju i bunar.³⁷

Lemuria je bilo slavlje posvećeno kultu Lemura odnosno lutajućim sjenama osoba koje su prerano napustile ovozemaljski svijet, a u to doba su pohodili svijet živih. Navodno je tu svečanost uveo Romul zbog toga što je ubio svojeg brata Rema, te je na taj način želio smiriti njegov duh.³⁸ Pogreb bi se raspustio tako što bi narikača ili neka druga osoba izgovorila riječi *Ilicet, Ire licet*, a pokojnika bi se na kraju pozdravilo sa *Vale!*³⁹

Kao primjer spomenika na kojima su sačuvana obilježja pogrebne procesije valjalo bi spomenuti: reljef grobnice obitelji Haterija i reljef grobnice iz Amiterna. Reljef grobnice obitelji Haterija je vrijedan spomenik sepulkralne umjetnosti koji je načinjen od mramora te potječe iz kasnoflavijevskog ili ranotrajanskog doba Rima. Na tom reljefu je prikazana ženska osoba, što se može zaključiti po tome što nije obučena u togu. Prikazana je u ležećem položaju na leđima, polegnuta na dva madraca koja su postavljeni na drugi krevet. Pokojnica na lijevoj ruci nosi prstenje i pokrivena je od vrata do stopala.⁴⁰ Prednji dio kreveta je prekriven zavjesom, a krevet je okružen velikim plamenim bakljama. Također oko kreveta se nalaze i unajmljene narikače (*praeficae*) s raščupanom kosom i s podignutim rukama kao da udaraju po prsima. U podnožju kreveta stoji žena koja svira frulu, te pokraj nje druga žena s velom i sklopljenim rukama. Ispred zavjese stoje četiri osobe (dva muškarca i dvije žene) za koje se smatra da su vjerojatno rodbina umrle žene. Na čelu kreveta stoje tri žene, a između baklji i svijećnjaka možemo vidjeti lik muške osobe koji hoda u lijevo i nosi nešto na pladnju. Također u prvom planu možemo vidjeti dvije kadionice a veliki list akantusa vjerojatno stoji tu kako bi ukazao da se unutar kuće nalazi leš.⁴¹

37 J. Wacher, 2002, 813. -814.

38 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 33.

39 Isto, 47.

40 J. M. C. Toynbee 1971, 44.-45.

41 Isto, 44.-45.

Slika 4. Prikaz reljefa grobnice obitelji Haterija

Reljef grobnice iz Amiterna je rađen od vapnenca, potječe iz kasnog 1. stoljeća pr. Kr., a danas se nalazi u regiji Abruzzo u Italiji. Na njemu se vrlo dobro može uočiti da se radi o spomeniku koji prikazuje *pompu* odnosno pogrebnu povorku. Pokojnik je muškarac koji počiva na pogrebnom krevetu.⁴² Uz pokojnika prikazuje svirača flaute koji se nalazi u donjem desnom kutu te je vođa povorke koju slijedi još trojica svirača. Poviše njih se može vidjeti još ožalošćenih, od toga: tri svirača roga te dvije narikače. Ispod njih se nalazi pogrebni direktor (*disignator*) Osam osoba nosi na ramenima krevet na kojem se nalazi pokojnik koji leži na dvostrukom madracu. Pokraj kreveta nalazi se skupina od devetoro ljudi u kojoj prve tri osobe, najbliže pokojniku, predstavljaju njegovu ženu i dvije kćeri. Na reljefu su još prikazane i robinje koje oplakuju pokojnika a pri dnu imamo figuru muškarca koji nosi palmino lišće i kutijicu tamjana.⁴³ Nepotpuni natpis koji je pronađen u blizini reljefa pretpostavlja da je grobnicu možda naručila obitelj ro-

42 Dr. L. Taylor 2015., <https://www.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/roman/beginners-guide-rome/a/roman-funeral-rituals-and-social-status-the-amiternum-tomb-and-the-tomb-of-the-haterii> (13. 8. 2021.)

43 J. Bodel 1999, 264.-265.

bovskog podrijetla jer reljef ima karakteristike tipične za umjetnost „oslobođenih“. To je bila kategorija koju su koristili bivši robovi.⁴⁴

Slika 5. Reljef grobnice iz Amiterna

Carski pogreb (*funus imperatorium*)

„U doba Carstva, javni pogrebi u Rimu su bili rezervirani gotovo isključivo za careve i članove njihovih obitelji.“⁴⁵ Nakon proglašenja smrti cara nastupio bi *Iustitium*, a to je bio zakon prema kojem se zahtijeva potpuni prestanak svih javnih i pravnih poslova u gradu Rimu. Carski pogrebi uzimali su za primjer način pogreba elitnih slojeva društva tijekom vremena Republike što bi značilo da su se carski pogrebi također sastojali od svečanih govora na Forumu te parade s maskama odnosno *imagines*. Kasnije su ovi rituali pomalo počeli nestajati kod članova elite jer se nisu željeli na taj način uzdizati iznad carskih obitelji. Za cara bi se smatralo da nije umro već da je besmrtn.⁴⁶

Sahrana bi započela tako da bi se kauč/nosilo odnijelo ulicom *Via Sacra*, te bi se izložilo na Forumu. Na skalama s jedne strane kauča bilo je mjesto za skupinu mladih koja je pjevala svečane himne i pjesme u čast pokojnom caru dok je druga strana bila predodređena za jednu od uglednih žena. Na Marsovom polju, gdje bi se tijelo poslije

44 Dr. L. Taylor 2015., <https://www.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/roman/beginners-guide-rome/a/roman-funeral-rituals-and-social-status-the-amiternum-tomb-and-the-tomb-of-the-haterii> (13. 8. 2021.)

45 J. M. C. Toynbee 1971, 56.

46 V. M. Hope 2009, 91.

prenijelo, bila je podignuta velika četvrtasta lomača. Lomača je bila ispunjena snopom grančica a izvana ukrašena raznim slikama, kipićima od slonovače te zlatom. Slika cara bi se nalazila na kauču koji je smješten na drugi kat lomače i tu bi se najčešće stavljale sve vrste začina, voća, masti, začinsko bilje te sokovi. Svi bi u čast caru donosili poklone na pogreb. Nadalje, kada bi se sve ispunilo s poklonima održao bi se konjički mimohod koji bi u ritmu jahao oko lomače.⁴⁷ Unajmili bi se i posebni gladijatori svrstani pod jedinstveni naziv *bustuarii* koji bi se borili oko lomače. Na kraju bi se lomača zapalila a tu čast je imao novi car, dok bi ostali ljudi palili lomaču s drugih strana. Običaj je također bio s najvišeg kata lomače pustiti orla koji bi odletio prema nebu, što je simbolično značilo da ta ptica prenosi carevu dušu prema „raju“.⁴⁸

Car August (14. po. Kr.) ostavio je Liviji i njezinome sinu Tiberiju upute za organizaciju svoga pogreba koji je trebao biti tradicionalan, ali i impresivan. Nosilo je moralo biti napravljeno od bjelokosti i zlata te pokriveno zavjesama ljubičaste boje. Sve je bilo ukrašeno likovima cara koji su napravljeni od zlata i voska, a brojne maske bi prikazivale pretke carske obitelji. Kada bi se tijelo prevezlo na Forum, izrekla bi se dva govora nakon čega bi se tijelo prevezlo na Marsovo polje gdje bi se kremiralo. Augustova udovica Livija bi pet dana ostala pokraj lomače, a konjanici bi onda pokupili ostatke kostiju te ih smjestili u carski ma-zulej. Naravno, i na Augustovom sprovodu se orao puštao s lomače, kako bi prenio njegovu dušu na nebo. Taj element se nazivao *apoteoza* te je označavao ideju prijelaza iz čovjeka u boga. Dakako, carevi su morali biti dobri vladari tijekom života da bi uopće zaslužili dostojan i impresivan pogreb. Dobrom vladavinom zaslužio bi se dobar i dostojan sporovod pa čak i mogućnost proglašenja tog određenog vladara bo-žanstvom. S druge strane, loša vladavina je označavala sramotnu smrt koja uključuje zlostavljanje leša te sprovod bez ikakvih povlastica.⁴⁹

---

47 J. M. C. Toynbee 1971, 60.

48 V. M. Hope 2009, 92.

49 Isto, 91-92.

Slika 6. Prikaz kremacije cara te ispuštanje orla

Kršćanski pogreb

Dolaskom kršćanstva polako je došlo i do promjene u grobnoj arhitekturi u rimskim selima i gradovima. Katakombe su bile najčešće mjesto gdje su se ukapale rane zajednice Kršćana i Židova koji su prakticirali individualnu inhumaciju naspram kremacije. Katakombe su se nalazile pod zemljom i izvan zidina grada te su varirale podrijetlom. Katakombe su vrlo kompleksan sustav podzemnih hodnika te su mogle imati više od tisuću kilometara koje su se protezale pod predgrađem Rima. U njih se moglo ukopati čak oko šest milijuna ljudi.⁵⁰ Pogani su bili ti koji su započeli običaj izdubljivanja ili iskapanja podzemnih grobnica u Rimu u svrhu ukopa a ne kršćani. Ono što je bilo tipično za kršćane i Židove je stvaranje velikih podzemnih grobnih prostora koji su bili rasprostranjeni na više razina. Iskopavanja su izvršavali *fossores* odnosno manualni radnici „rudari“. Nakon iskopa određenog kubikula ili galerije tijela bi se umotavala u povoje ili svečanu odjeću, ovisno o financijskim mogućnostima. Radi dezinfekcije prostora, stavljao bi se sloj vapna te su se niše

50 J. Davies 1999, 192.

zatvarale pločama ili pečenom ciglom. Česti su bili i natipisi koji bi se urezivali. Naravno urezivalo se ime pokojnika no grobovi su mogli sadržavati i neke druge izraze, na primjer: *dormit in pace, in pace Domini, in pace Christi,, vivas cum Sanctis, vivas in Deo* i slično.⁵¹

Kršćani u Rimu, a i diljem Carstva nisu imali vlastiti groblja tijekom prvog stoljeća zbog progona kršćana u to doba. Stoga su se ukapali u zajednička groblja koja su se nalazila na otvorenom, skupa s poganima. No oni kršćani koji su raspolagali privatnim posjedom su pokapali svoje umrle u obiteljske grobnice koje su se nalazile na površini zemlje.⁵²

Slika 7. Prikaz rimskih katakombi

Što se tiče izgleda, židovske i kršćanske galerije u katakombama bile su vrlo slične i tradicionalne. Od kraja 2. do početka 5. stoljeća po. Kr., pokojnike su pokapali u *loculi* odnosno niše koje su urezane u katakombama ili u komore za dva ili više ukopa. Za dekoraciju su se koristili lukovima time stvarajući *arcosolium*⁵³. No sigurno najčešće korišten oblik ukopa i za kršćane i za židove su bili *loculi*, potom arkosolije, forma pokapanja ravno u zemlju, sarkofazi te amfore.⁵⁴ Kod kršćana, katakom-

51 Ž. Tolić 2016, 140.-142.

52 Isto, 143.-144.

53 *Arkosolij* (tal. arcosolio ≈ lat. arcus: luk + solium: grob) u arhitekturi i umjetnosti je obično bio naziv za grobove koji su postavljeni u nišama te presvođeni polukružnim lukovima. Najčešće su se nalazili u rimskim katakombama. Koristili su ga kršćani, no nije bio nepoznat ni poganima. Preuzeto iz: <https://www.treccani.it/enciclopedia/arcosolio/> (22. 8. 2021.)

54 J. Davies 1999, 192.-193.

be su bile ukrašene biblijskim motivima dok kod Židova do relativno kasnog razdoblja nije bilo ukrasa, osim grafita i urezanih poruka koje su ostavljali njihovi ožalošćeni. Kod njih nije bilo dopušteno kremiranje tako da su se radili ukopi cijelog tijela. Mjesta ukopa su bila podijeljena, odnosno Židovi su bili pokopani u svojim grobovima, a kršćani u svojim.⁵⁵ Za kršćane smrt je bila *dies natalis* odnosno dan rođenja u vječnost, što znači da se oni nisu bojali smrti nego su s radošću priželjkivali drugi svijet, dok su pogani imali strah od drugog svijeta. Kršćani nisu smatrali da mrtvi zagađuju, te su imali pozitivan pogled na pogrebe u smislu da se s njima dobiva povod za nadu, a ne strah.⁵⁶

Što se tiče pogreba, pjevali su se psalmi. Tijelo bi se opralo, pomazalo, u nekim slučajevima i balzamiralo. Vrijeme između smrti i ukopa se produžio na tri ili četiri dana u uvjerenju da tijelo ne zagađuje. Uz molitvu i pjesme ponekad bi svećenik ili biskup nosio tijelo do groba, gdje bi pokojnik bio ukopan nakon slavljenja euharistije. Pozicija tijela u grobu je bila licem prema gore, a noge usmjerene ka istoku što je predstavljalo nadu u novi život, zbog toga što sunce izlazi na istoku. Kada bi bila određena prilika, obitelj bi se skupila i uživala u hrani i molitvi za svoje bližnje.⁵⁷ Navalom Alarikovih Vizigota te „pljačkom Rima“ 410. godine prestaje ukapanje u katakombe na području Rima te se kao na početku počinje prakticirati pokapanje na otvorenom, odnosno na zemljištu iznad katakombi. A tek mnogo godina kasnije i pokapanje unutar gradskih zidina.⁵⁸

VRSTE UKOPA

Dječji ukopi

Smrt djece, a posebice novorođenčadi bila je vrlo česta pojava u antičko rimsko doba, toliko česta da jednostavno nije imalo smisla oplakivati svako dijete. No bez obzira na to, postoji mnoštvo dokaza koji ukazuju na to da su roditelji ipak često tugovali za svojom djecom. Filozofsko stajalište oko smrti djece je bilo takvo da je smatralo kako smrt treba prihvatiti kao izbor prirode te da bi se roditelji trebali usredotočiti na svoju drugu djecu i buduće bebe. Smatralo se također da umrla djeca svakako nemaju udjela na zemlji te da zbog toga za njima ne treba žaliti.⁵⁹ Duše djece i ne-

55 Isto, 193.

56 Isto, 196.

57 Isto, 199.

58 Ž. Tolić 2016, 145. Preuzeto iz: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=249653 (22. 8. 2021.)

59 V. M. Hope 2009 137.

vinih koji su umrli nasilnom smrću, isključene su iz podzemlja dok se ne ispuni njihov prirodni trenutak smrti. Upravo zbog toga, njihovi pokopi su se morali odvijati noću, tiho te brzo uz svjetlo baklji (*funus acerbum*). Tek rođena djeca se smatraju nečistom i tada još ne pripadaju obitelji. Tek nakon nekoliko dana života provodio se obred koji se naziva *primordia*. To je obred pročišćenja tek rođenog djeteta koji se odvijao tako da bi dijete kupali u vodi. Obred bi se kod djevojčica obavljao osmoga dana od rođenja, a kod dječaka devetog dana. Obred kupanja u vodi se naziva *lustratio*. Taj običaj pročišćenja bi mogli usporediti s kršćanskim obredom krštenja s kojim se oslobađa od istočnog grijeha. Kod ukopa djece imamo praksu koja se naziva *suggrundaria*. Prema toj praksi djeca odnosno dojenčad bi se ukapala unutar ili blizu zidova kuća a tijelo bi se stavljalo u neku vrstu posude. Prema Rimljanima imamo *arpage* i *rapte*. *Arpagi* su bila djeca koja su umirala u kolijevci te se za njih ne bi održavali pogrebni niti bi im tijela bila kremirana ni ukapana. Također, za njih se nisu podizali nadgrobni spomenici, za razliku od *rapti* odnosno djece s 40 ili više dana koja su mogla biti i ukapana i kremirana.⁶⁰

Djeca koja bi umrla a ne bi još napunila niti četiri dana mogla su biti ukapana kući.⁶¹ Što se tiče starije djece, naročito one djece koja su na pragu punoljetnosti i u koje se već dosta uložilo, za njima je bilo prihvatljivije tugovati. To se ponajviše može razaznati iz nadgrobni natpisa kojih je puno više nego li onih za malenu djecu i dojenčad. Nadgrobni natpisi u većem broju prikazuju dječake što ukazuje na to da su dječaci bili cjenjeniji od djevojčica.⁶²

Slika 8. Reljef koji prikazuje smrt djeteta

60 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 48.-49.

61 F. P. Retief - L. Cilliers 2010, 131

62 V. M. Hope 2009, 139.

Ukop vojnika (*funus militare*)

Vojnici koji bi izgubili život u bitci, bili bi pokopani ili kremirani zajedno. Vojnici bi također dobivali doprinose koji služe baš u svrhu kako bi mogli svojim poginulim suborcima platiti troškove sprovoda.⁶³ Preciznije, u vojnim logorima (*castra*) koji su se nalazili širom Carstva, postojao je fond koji je služio upravo za pogrebne troškove a odvajao bi se od dijelova plaće svakog vojnika posebno. U te troškove su spadali: obredno jelo, pogreb i komemoracija.⁶⁴

Moglo bi se reći da je upravo za vojnike, kult mrtvih, imao posebnu važnost upravo zbog tog njihovog zanimanja u kojem su bili izloženi mogućoj preranoj smrti. Vojnici su željeli svoje tragično preminule kolege ispratiti s poštovanjem, no uvjeti na bojištu tijekom ratovanja nisu to uvijek dopuštali. Zato bi vojnike koji bi poginuli u tuđoj zemlji u vrijeme rata, kremirali ili ukapali zajedno. Kada bi im vrijeme dopuštalo, kada bi se dogodilo barem kratkotrajno zatišje na bojištu, mogli su ih i pojedinačno kremirati a zatim bi njihov pepeo odlagali u posebne posude koje bi kasnije prevezli do stalnog mjesta ukopa. Diljem Carstva postoji mnogo nadgrobnih spomenika koji prikazuju vojno osoblje i postrojbe u određenim logorima. Na tim spomenicima naglašeno je rimsko građansko pravo nekih vojnika koji bi na spomeniku bili prikazani u vojnoj ili civilnoj odjeći, a također bi ti natpisi sadržavali i ime vojnika, čin, rodno mjesto, jedinicu u kojoj je služio, koliko ima godina i koliko je godina služio vojsci te ponekad i neke druge podatke.⁶⁵

NAČINI UKAPANJA Kremacija i inhumacija

U antici postojala su dva načina ukapanja koja su se prakticirala. Prvi obred je bilo spaljivanje na lomači, kremacija odnosno ritual incineracije, a zatim ritual inhumacije odnosno obred u kojem se ukapa čitavo tijelo.⁶⁶ Kremacija je bila jedna od dvije učestale prakse u Rimu još u 8.-7. st. pr. Kr., a taj obred je posebice prevladavao tijekom Republike. Smatran je skupocjenim ponajviše zbog materijala koji se koristio tijekom obreda spaljivanja pokojnika. No bez obzira, rimsko druš-

---

63 J. M. C. Toynbee 1971, 55.

64 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 50.

65 Isto, 49.-50.

66 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 77.

tvo je ipak preferiralo obred spaljivanja.⁶⁷ Kremacija je vrsta prakse u kojoj se tijelo postavi na lomaču (*rogus*) te se spali. Lomače su inače građene od drvenih cjepanica, te bi se za poticanje plamena i brže gorenje dodavao papirus. Također, stavlja se i tamjan koji je služio za prikrivanje neugodnog mirisa prilikom gorenja i raspadanja tijela pokojnika.⁶⁸ Posebno impresivna je bila lomača rimskog cara Pertinaksa u obliku trokatne kule.⁶⁹ Smatra se da su se tijela spaljivala⁷⁰ jer se to smatralo prikladnijim načinom radi zaštite od zaraze.⁷¹

Kada bi se mrtvo tijelo postavilo na lomaču, oči bi bile otvorene a oko lomače bi se postavile pokojnikove osobne stvari i razni darovi od bližnjih. U nekim slučajevima bi se ubijali i kućni ljubimci oko lomače jer je to predstavljalo ispraćaj duše u zagrobni život. Lomača bi se zapalila s bakljama a rodbina i prijatelji bi po posljednji put imenom zazvali mrtve. Nakon što bi pokojnikovo tijelo izgorjelo, pepeo bi se zalio vinom. Rodbina bi potom sakupila pepeo te ga stavljala u posebne posude izrađene od raznovrsnih materijala.⁷² Naime, kao tradicija pokojniku bi se prije spaljivanja otkinuo maleni dio tijela, najčešće prst (*os resectum*) koji bi se potom tradicionalno postavio u zemlju te zakopao (*ossilegium*). Točno određeno mjesto gdje bi se tijela pokojnika palila nazivalo se ustrina (*ustrinum publicum*). Mjesto ukopa, odnosno plitki grob u kojem je tijelo spaljeno nazivao se *bustum*. Pokojnikovo tijelo bi se smještalo iznad bustuma koji je ispunjen suhim granama drveća te bi se potom izvršavao obred kremacije.⁷³ Obitelj pokojnika sudjelovala je u početnoj ceremoniji potpaljivanja lomače a neki izvori ističu kako bi obitelj tijekom obreda kremacije ostala na području nekropole sve dok lomača ne bi izgorjela do kraja i dok se žar ne bi ohladio. Nakon što bi lomača u potpunosti izgorjela obitelj bi u urnu pokupila sav pe-

67 Isto, 37.

68 Preuzeto s: <https://archaeology.co.uk/articles/features/the-fragrant-dead-how-to-treat-your-dead-the-roman-way.htm> (19. 12. 2021.)

69 V. M. Hope 2009, 82.

70 Informacije dobivene na temelju eksperimenta što ga je provela skupina arheologa navode da: „Proces spaljivanja tijela na lomači je trajao otprilike sedam do deset sati, u što je uključeno i vrijeme za hlađenje lomače. Za eksperiment je korišteno tijelo svinje. Temperatura je održavana na 800-900 stupnjeva kako bi ostale samo kosti nakon što bi se tijelo spalilo. Za potpuno hlađenje lomače bilo je potrebno 24 sata, a onaj dio koji je hlađen vodom iziskivao je nešto manje od jednog sata da bi se ohladio. Preuzeto iz: K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 81.-82.

71 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 78.

72 J. M. C. Toynbee 1971, 50.

73 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 86.

peo i ostatke kostiju. Također, prema navodima antičkih pisaca, idućeg dana nakon što bi lomača izgorjela, obitelj bi skupila pepeo, a ostatke kostiju (*cineres*) bi prelili vinom i mlijekom što je označavalo simboličku okrijepljenja preminulog. Međutim, sva znanja još uvijek počivaju na pisanim izvorima jer nema potpuno preciznih podataka i dokaza o tome što se zaista događalo za vrijeme incineracije.⁷⁴ Negdje oko 1. i 2. stoljeća poslije Krista u Rimu te širom Italije, pojavio se obred inhumacije, koji je uvelike zamijenio dotadašnji proces kremiranja mrtvih. Tada se inhumacija proširila onim područjima Carstva u kojima je kremiranje već bila uobičajena i ustaljena pojava.⁷⁵ Za Rimskog Carstva, kremiranje nije bilo toliko uobičajeno sredstvo zbrinjavanja mrtvih koliko inhumacija. Što je bilo prekretnica za ovu promjenu, ne zna se, no smatra se da je to vjerojatno bilo zbog vjerskih utjecaja.⁷⁶

Što se tiče inhumacije, tijekom ukopa bi se tijelo umatalo u pokrov ili bi se postavljalo u lijes koji je mogao biti od raznih materijala kao što je na primjer: drvo, olovo, kamen ili pak od neke kombinacije materijala. Zatim bi se tijelo postavilo izravno u zemlju, a također tijelo ili lijes su mogli biti postavljeni i unutar grobnice.⁷⁷ Koristili su se i sarkofazi koji su bili postavljeni na razne načine bilo to vani u grobnom prostoru, umetnuti u *arcosolie*, postavljeni uz unutarnje zidove grobnice ili pak samostojeći. Postojali su jeftini i skuplji načini inhumacije no prilagođavali bi se s obzirom na nečije mogućnosti, resurse i okolnosti.⁷⁸ U zadnjem stoljeću Rimske Republike istovremeno bili su poznati obredi spaljivanja i inhumacije, a za inhumaciju se smatralo da je stariji običaj od incineracije odnosno kremiranja. Nakon nekog vremena ustalio se obred kremacije čak i u onim dijelovima Italije gdje su se prvenstveno držali inhumacije.⁷⁹ Iako je bio poprilično raširen obred kremacije, židovi i kršćani su se držali obreda inhumacije.⁸⁰ Kremacija se nije smatrala primitivnim obredom pokopa u Rimljana, već inhumacija. Međutim, *sepulcretum* odnosno groblje na Rimskom Forumu, koje datira od 8. do 6. stoljeća prije Krista sadrži ostatke obaju obreda. Ta dva obreda su se prakticirala istovremeno u 5. stoljeću prije Krista, što je vidljivo

74 Isto, 79.-80.

75 J. M. C. Toynbee 1971, 33-34.

76 A. D. Nock 1932, 321.

77 E.-J. Graham 2006, 32.-33.

78 Isto, 32.-33.

79 A. D. Nock 1932, 322.

80 V. M. Hope 2009, 82.

u Zakoniku dvanaest ploča.⁸¹ U kasnoj Republici, postojale su tri vrste pokopa. Te tri vrste su bile: kremiranje, inhumacija i balzamiranje. Dominantan ritus tada je bila incineracija no *Gens Cornelia*⁸² se držala stare tradicije inhumacije.⁸³ Kornelije Sula je bio prvi kremirani član zbog straha da njegovi neprijatelji ne bi namjerno oskvrnuli njegov grob.⁸⁴ Za Hadrijanove vladavine Carstvom (117.-138. po. Kr.) došlo je do iznenadnog procvata umjetnosti rezbarenja sarkofaga i to je bio znak postupnog prelaska s kremacije na inhumaciju koji se ustalio sredinom trećeg stoljeća.⁸⁵ Što se tiče obreda balzamiranja, ono nije bilo tipično za područje Italije i Rima no smatrano je egipatskom praksom. Postoji nekolicina slučajeva balzamiranja u Rimu i Carstvu a jedan od poznatijih je onaj Popeje, supruge cara Nerona.⁸⁶

Smještaj groblja

Zakonik dvanaest ploča zabranjuje ukop ili kremaciju na području grada. Takve zabrane su uvedene jer se smatralo kako može doći do potencijalne opasnosti od požara prilikom obreda kremacije odnosno spaljivanja. Također, prema *Zakoniku* umrle je trebalo što prije odvojiti od živih građana, tako da ih se što brže pokopa.⁸⁷ Strogo držanje ovog zakona značilo je da se u cijelom rimskom svijetu groblja nalaze izvan zidina, uz ceste koje su vodile van grada i upravo na taj način su se grobovi poredali pred vratima gradova kao što su: Rim, Ostija i Pompeji.⁸⁸ Dakako, postojali su i izuzetci od zakona mada su bili rijetki. Ti su se izuzetci primjenjivali pretežito na značajnije građane, općenito na careve. U tom slučaju bi monumentalne grobnice bile smještene unutar gradskih zidina, te bi na taj način značajniji građani imali pravo na poseban ukop. Naime ovi su izuzetci bili značajniji za Zapadno Carstvo, dok je u Istočnom pokop unutar grada još uvijek bio jako neobična

81 J. M. C. Toynbee 1971, 39.

82 *Gens* je u Antičkom Rimu bio naziv za zajednicu više obitelji koje su bile povezane istim imenom. *Gens Cornelia* je bila jedna od najslavnijih patricijskih obitelji u antičkom Rimu. Preuzeto iz: https://www.treccani.it/enciclopedia/gens_%28Dizionario-di-Storia%29/ (22.8. 2021.)

83 G. Davies 1977, 17.

84 V. Vukelić – M. Stuparić 2017, 22.

85 J. M. C. Toynbee 1971, 40.

86 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 39.

87 V. M. Hope 2009, 154.

88 L'archeologia delle pratiche funerarie. Mondo romano in "Il Mondo dell'Archeologia" (treccani.it) (12. 08. 2021.)

pojava. Takozvana sveta granica grada Rima bio je *pomerium*, odnosno pojas koji je okruživao zidine grada. U njemu nije bila dopuštena nikakva gradnja, a ukopi su bili dozvoljeni jedino uz posebnu dozvolu. Groblja su bila jedna od značajnih karakteristika rimskog predgrađa, te se velika većina ukopa obavljala izvan pomerija. Grobna područja nisu bila razgraničena, a na mjestima pokraj grobnica mogle su se nalaziti vile, vrtovi i trgovine. Rimljani su umjesto naziva „groblje“, koristili latinski ekvivalent *coemeterium* koji se nije upotrebljavao kao naziv za grobna mjesta sve dok ju kršćani nisu počeli koristiti u 3. st. po. Kr.⁸⁹

Tipovi grobnica

Nakon smrti najvažnija stvar koja se trebala učiniti jest odložiti mrtvo tijelo, odnosno spaliti ga ili ukopati, te nakon toga položiti u grob. Rimljanima su grobnice predstavljale vječni dom u kojem će živjeti nakon smrti. Egipćani i Semićani su od najranijih dana grobnice smatrali vječnim domom pokojnika, što su kasnije preuzeli i Rimljani. Latinski naziv *domus aeterna*, koji znači upravo „vječni dom“ se često može vidjeti na pogrebnim natpisima iz vremena Carstva. Rimljanima su grobnice predstavljale vječni dom u kojem će živjeti nakon smrti.⁹⁰ Najjednostavnije i najobičnije grobnice rimskog svijeta su bile bezoblične rupe u koje su ili bile postavljene posude s pepelom i spaljenim kostima ili odložen kostur. Te vrste grobova bi bile naznačene nekim znakom, a u slučaju jako siromašnih grobova to bi vjerojatno bio stojeći kamen ili keramička posuda. Pepeo i spaljene kosti nakon kremacije smještene su u terakotu ili staklenu posudu, a uz njih bi se postavila nekolicina jeftinijih grobnih predmeta. Kasnije bi se terakote stavile u kutije napravljene najčešće od tegula ili velikih kamenih ploča. Kada bi se tijelo inhumiralo to bi se radilo na najlaganiji način, polaganjem tijela u iskopanu jamu a potom bi se tijelo prekrilo tegulama.⁹¹ Dalje, za primjer još uvijek jednostavnih grobnica, bile su takozvane *tombe a cassone* u kojima su počivali oni slabije imućni. Te grobnice su bile rađene od opeke, u potpunosti zavorene, a imale su oblik škrinje s polu-cilindričnim krovovima.⁹² U njima su pronađeni ostatci inhumacije, no pronađene su i urne koje naznačuju da se do-

89 V. M. Hope 2009, 154.-155.

90 F. Cumont 1922, 49.

91 J.M.C. Toynbee 1971, 101.

92 Isto, 102.

gađao i proces kremacije. Natpisi koji se nalaze na ovim spomenicima ne pružaju pregršt informacija o osobama s kojima su bili povezani. Naposljetku, može se reći da se za *tombe a cassone* smatra da općenito pripadaju spomenicima nižih klasa, iako su u njihovu izgradnju bila uključena određena ekonomska ulaganja.⁹³ Ovisno o materijalnim mogućnostima i tradiciji obitelji, izgledi grobova i grobnih mjesta su mogli biti raznoliki, a neke patricijske obitelji su mogle imati i privatne grobnice. S vremenom grobovi postaju jako monumentalni, a smatra se da su inspiraciju potražili u helenističkom herojskom grobu (*heroon*). Uvijek se vodilo računa da ima dovoljno mjesta u grobnici za obitelj koja posjećuje pokojnika te da je grobnica ukrašena raskošno. Najbolji primjer za takvu grobnicu je grobnica koja je pripadala Ceciliji Meteli koja se nalazi na izlazu iz Rima, duž *Via Appia*.⁹⁴

Slika 9. Prikaz grobnice Cecilije Metele na *Via Appia*

S druge strane, za Republike su česte bile rupe u zemlji, odnosno jame (*puticuli*) koje su se nalazile na brežuljku Eskvilin koji je u to vrijeme služio kao odlagalište za prosjake, siromašne te neidentificirane leševe.⁹⁵ Inače *puticuli* su bile obične rupe u zemlji u koje su se bacali posmrtni ostaci najsiromašnijih, odbačenih robova i izopćenika. Prema Bodelu: „Procjenjuje se da bi se godišnje na ulicama Rima našlo do 1500 takvih leševa, što bi vlastima nanijelo značajne probleme.“⁹⁶ Također ta tijela bi na ulicama uništili divlji psi, vukovi te ptice što po-

93 E.-J. Graham 2006, 165. – 166.

94 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 52.-53.

95 F. P. Retief - L. Cilliers 2010, 134.

96 J. Bodel, 2000, 129.

tvrdi priča od Svetonija u kojoj navodi kako je „jednom prilikom pas prekinuo obrok Vespazijana te mu ispustio ljudsku ruku pod noge.“⁹⁷ S obzirom na raskoš određene grobnice vidjelo se je li ta obitelj dobrostojeća ili ne, odnosno kakav je socijalni status te obitelji. Na taj način se vidjelo da se ta razlika između bogatih i siromašnih nastavlja i nakon smrti.⁹⁸ Izgradnja monumentalnih grobnica je bila vrlo raširena u doba Carstva. One obitelji malo slabijeg imovinskog stanja, odnosno srednje klase, gradile su zajedničke grobnice s više ukrašenih prostora. U tim grobnicama postoji centralni prostor odnosno *sepulcrum* koje je bilo smješteno malo ispod razine zemlje te bi se tu trebalo spustiti malenim stepenicama. Ako je pokojnik inhumiran, njega se u mrtvačkom kovčegu stavljalo na *podium* odnosno uzdignutu platformu u grobnici.⁹⁹ Ako je pokojnik bio kremiran, njegova urna se mogla staviti ili na *podium* ili *columbarium* odnosno golubinjak. Kolumbarij je bio velika grobnica koja se nalazila djelomično ili potpuno pod zemljom.¹⁰⁰ To je bio smještaj za urne koje su se stavljale u niše na zidovima. Kolumbariji su bili građeni pravokutno, te su se sastojali od velikog broja niša koje su mogle biti postavljene horizontalno (*gradus*) ili vertikalno (*ordines*). Određeni kolumbariji mogli su pohraniti i do 1000 urni. Postojala je i mogućnost da se u obiteljski kolumbarij pokopa i netko tko nije član obitelji uz to da plate grobno mjesto. To je mogao postati i isplativ posao, jer je uvijek bilo onih kojima je trebalo grobno mjesto. Svaka niša je obično mogla pohraniti po dvije urne (*ollae, ollae ossuariae*) a iznad svake niše bi se nalazila ploča koja bi sadržavala ime vlasnika određene niše (*titulus*). Na urnama bi se ispisivala imena pokojnika. Te su urne mogle biti od raznih materijala kao na primjer mramor, glina, kamen.¹⁰¹

97 F. P. Retief - L. Cilliers 2010, 134.

98 H. Lewandowski 2007, 77.-78.

99 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 53.-55

100 J.M.C. Toynbee 1971, 113.

101 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 53.-55.

Slika 10. Prikaz rimskog kolumbarija

Osim samo jednostavnih grobnica, bilo je i onih naprednijih koje su si uglavnom mogli priuštiti imućniji građani. Za primjer imamo veliku obiteljsku grobnicu, koja je grobno mjesto Kornelija Scipiona. Nalazi se unutar Porta Appia, a datira se u 3. st. pr. Kr. Pročelje grobnice je ukrašeno jednostavnim arhitektonskim elementima i slikama. Postoje dva ulaza u grobnicu koja se nalaze unutar stijene. Zapadni ulaz ima pristup glavnoj galeriji koja sadrži grobne niše s obje strane, a istočni ulaz vodi prema velikoj četvrtastoj prostoriji s glavnom galerijom i galerijama na svakoj strani prostorije. Također, grobne niše su urezane u zidove galerije.¹⁰²

Ustaljena je bila i gradnja mauzoleja no nju su češće gradili članovi vladajućih obitelji ili imućniji rimski građani. Augustov mauzolej je jedan od poznatijih primjera. Kupolasti brežuljak od nasute zemlje bio je

102 J.M.C. Toynbee 1971, 104.

smješten na Marsovu polju, a promjer mu je bio 87 m te visina oko 32 m. Bio je izdignut 12 m iznad visokog zida koji je bio u obliku valjka. Nakon što je car umro, ukrašen je njegovim likom. Mauzolej je bio predodređen za pokop svih mrtvih pripadnika julijevske dinastije. Julijevci su smatrali da njihovo podrijetlo potječe od božice *Venere*, a čemprese koji su okruživali mauzolej posvetili su upravo njoj. Kao što možemo vidjeti i dan danas, sadnja čempresa na grobljima je postala ustaljena tradicija. Što se tiče unutrašnjosti mauzoleja, sačuvani su dijelovi grobne jezgre kao i ostatci pet koncentričnih prstenova utvrđenog zida. Najme taj unutrašnji prsten je sadržavao tambur na koji bi se stavila kruna (*epithema*). Ulaz u grobnicu je bio s južne strane kroz hodnik širok 3,5 m. Također ulaz je bio utvrđen s dva obeliska a na bočnim stranama su bile ploče s tekstom Augustovih djela (*Res gestae Divi Augusti*). Godine 27. pr. Kr. započela je gradnja ovog mauzoleja, a prvi ukop je bio onaj Augustova nećaka, Marka Klaudija Marcela 23. pr. Kr.¹⁰³

Slika 11. Augustov mauzolej

Dalje, imamo i grobnicu Gaja Cestija koja je bila jedinstvena upravo zbog toga što je bila u obliku piramide, visoka više od 36 metara. Taj način dizajna preuzet je naravno iz Egipta.

103 K. A. Giunio - T. Alihodžić 2019, 55.-57.

Slika 12. Prikaz grobnice Gaja Cestiusa u neobičnom obliku piramide

Još jedna od neobičnijih grobnica je ona pekara Eurisaka koja poprma neobičan dizajn krušne peći ili stroja za miješanje tijesta kako bi na jedinstven način predstavio svoj obrt odnosno trgovinu.

Slika 13. Prikaz grobnice pekara Eurisaka

Tijekom godina izgled grobnica se mijenjao, a to se najbolje može vidjeti na primjeru groblja u Pompejima (erupcija Vezuva 79. po. Kr.) i nekropole *Isola Sacra* koja datira u 2. stoljeće poslije Krista. U Pompejima su postojale grobnice kružnog oblika, visoki oltari i hramovi

dok je *Isola Sacra* karakteristična zbog niza kućnih grobnica koje imaju ugrađene niše za umetanje posmrtnih ostataka više ljudi. Poslije su se razvile podzemni hipogeji i katakombe.¹⁰⁴

Spomenici pogrebnog sadržaja u rimskoj provinciji Dalmaciji (lokalitet Salona)

Glavni grad rimske provincije Dalmacije bio je Salona, grad koji se razvio u istočnom dijelu Kaštelanskog zaljeva. Razvoj Salone događa se negdje sredinom prve polovice 1. st. pr. Kr. Postojale su tri glavne ceste koje su postojale već i prije nastanka grada. U vrijeme antike sa strane tih cesta se razvijaju gradska groblja. Grade se grobnice te ukapaju pokojnici i postavljaju nadgrobni spomenici. Najvažnije nekropole grada su se nalazile uz cestu, a od svih salonitanskih nekropola, kao najpoznatija, može se izdvojiti zapadna nekropola ili takozvana *Hortus Metrodori*, čije ime se temelji na danas izgubljenom natpisu. Pretpostavlja se da je ta nekropola nastala na mjestu nekadašnjeg vrta nekog Metrodora, koji je navodno bio grčki kolonist iz Isse ili Tragurija, pa se zbog toga nastavila tako nazivati i poslije.¹⁰⁵

Nije u potpunosti poznato kako su se nazivale grobne parcele u Saloni, no natpisi donose dva termina, a to su *hortus* i *locus*. Što se tiče nadgrobnih spomenika u Saloni, u ranije doba prevladavale su stele. Ono što nije sigurno je to da li su stele bile upotrebljavane kao biljeg glavnog groba na većim grobnim parcelama. Ipak, pronađen je jedan primjerak iz Salone u blizini zapadne nekropole i na njemu su navedene dimenzije parcele, što ukazuje na to da su se stele mogle nalaziti na grobnom arealu ali manjih dimenzija. Poslije, negdje od sredine 1. stoljeća, kao glavni nadgrobni spomenik na ograđenim parcelama, pojavljuju se are. One se zadržavaju kroz čitavo 2. stoljeće, dok se u 2. i 3. stoljeću počinju pojavljivati sarkofazi.¹⁰⁶

Članovi obitelji vlasnika i njihove šire obitelji pokapani su na većim grobnim parcelama. Tu za primjer pokapanja šire i uže obitelji imamo sarkofag i stelu na kojima stoji isti *nomen gentile*, to jest *Albucii*. U tom sarkofagu su bili sahranjeni otac, majka i sinovi, članovi salonitanske i isejske gradske aristokracije, bivši gospodari a potom kasnije patroni oslobođenika koji su spomenuti na steli. Četrdesetih godina 19. st. na

104 V. M. Hope 2009, 162.-163.

105 N. Cambi 1986, 61.-65.

106 Isto, 68.-69.

zapadnoj nekropoli, pronađeni su stela i sarkofag, a nalazili su se jedan blizu drugoga. Moguće je da su pokojnici u sarkofagu i oni na steli bili pokopani zajedno na toj istoj parceli. Obitelj koja je pripadala gornjoj klasi građana je dala svojim oslobođenicima pravo pokopa na grobnoj parceli. Na različite načine se mogao omogućiti ukop i drugih ljudi koji nisu dio obitelji. Bilo je moguće kupiti, dobiti ili na neki način pribaviti takozvani *loci concessionem*. Često su bili zajedno sahranjivani pripadnici različitih socijalnih grupa. Često se na natpisima pojavljuje formula *adito libero*, a ona nam ukazuje da su grob ili parcela bili smješteni iza prednjih pokopa, u drugom redu, u odnosu na glavnu cestu, pa se tražio nesmetani prolaz. *Aditus liber* je naravno bio bitan zbog rituala koji se održavaju na spomen dane. U 2. st. po. Kr. kada su se gradile gradske zidine, mnoge grobnice su pretrpjele štetu. Tada je nađeno mnogo fragmenata nadgrobnih spomenika u zidinama. Vrijedi spomenuti da su nađeni vrlo kvalitetni nadgrobni spomenici kao što su ara Pomponije Vere i stela Gaja Utija. Ta dva nadgrobna spomenika su tipični predstavnici nadgrobnih spomenika prva dva stoljeća poslije Krista te su izrađeni u salonitanskim kameno-klesarskim radionicama.¹⁰⁷

Slika 14. Stela Gaja Utija

Slika 15. Ara Pomponije Vere

Bogatiji slojevi tijekom drugog, trećeg desetljeća 4. stoljeća polako napuštaju zapadnu nekropolu, jer postepeno prelaze na kršćanska groblja. Ostaju samo rijetke imućnije obitelji i skromni pripadnici nove religije. Što se tiče natpisa koji su pronađeni na zapadnoj nekro-

107 Isto, 70.-71.

poli, oni pokazuju raznoliku sliku društva koja je tu ukopana. Naime, tu su se ukapali rimski građani, peregrini, oslobođenici, robovi i drugi. Veće grobne parcele su naravno mogli imati samo bogatiji pripadnici društva koji su si te grobnice mogli i priuštiti. Bilo je dakako i siromašnijih grobova no oni su se nalazili na grobnoj parceli neke imućnije obitelji koja bi dozvolila ukop i drugima. Zanimljivo je također i da je u blizini nekropole, nedaleko od amfiteatra pronađeno desetak komada urni s natpisima gladijatora. Ti natpisi nam ukazuju na to da je pokraj amfiteatra moralo biti neko manje groblje namijenjeno kao posljednje počivalište gladijatora koji su se borili u areni.¹⁰⁸

Zaključak

U ovom radu se nastojao dati što opsežniji i bolji uvid u smrt čovjeka tijekom Rimskog Carstva kao i pogrebne rituale te običaje kojih su se pridržavali stari Rimljani. Smrt je jedna od stvari koja je neizbježna svakom živom biću, te od nje nitko ne može pobjeći. Općenito, Rimljani nisu previše pažnje pridavali razmišljanju o smrti, no bili su uvjereni da kada duša napusti tijelo, ona postaje božanska.

Kada bi osoba napustila svijet živih, njeni bližnji su svoje žalovanje iskazivali crnom odjećom što je ostala tradicija i do danas, a bili bi isključeni iz nekih javnih događaja u zajednici. Postojalo je mnogo pravila kojih se trebalo pridržavati, kao na primjer, zabrana ukapanja mrtvih unutar grada, što je propisano *Zakonikom dvanaest ploča*. Mrtvi su se zbog toga morali pokapati izvan gradskih zidina. Pokojnikova obitelj bila je zadužena za pripremu pogreba te procesiju. Nakon procesije bi se tijelo nosilo do mjesta vječnog počinka gdje bi se kremiralo ili inhumiralo. U početku se prakticirala kremacija, a netom poslije, inhumacija. U grobove bi postavljali grobne priloge, kao na primjer odjeću i hranu, jer su smatrali da će im biti potrebna u zagrobnom životu. Također, Rimljani su umrle smatrali „onečišćenim“ te se trebao provesti cijeli postupak pročišćenja nakon pogreba.

Prema opisima rituala i običaja u ovom radu, može se zaključiti da je pogreb u nekim segmentima ostao isti sve do danas. Pokojnikovi bližnji uvijek zajedno sudjeluju u pogrebnoj pripremi tijela za pogreb, oblače se u crnu odjeću kao znak žalovanja i tuge, a grob se ukrašava s cvijećem. Na pogrebu još uvijek imamo glazbenike koji predvode pro-

---

108 Isto, 73.-74.

cesiju uz tužne pjesme, no ipak od sprovoda se više ne radi „spektakl“ kao što bi to radili u prošlosti, imućniji građani. Naravno vrijeme koje ćemo mi provesti u žalovanju za svojim bližnjima, nije uvjetovano nekom određenom vremenskom odrednicom kako je bilo pravilo u Rimskom Carstvu, već svaka osoba za sebe ima pravo žalovati koliko hoće.

Bibliografija

- Bodel John, *Death on display: Looking at Roman Funerals*, Studies in the history of art, Washington, D.C. v. 56, 1999.
- Bodel John, *Undertakers, executioners and potter's fields in ancient Rome/ Death and disease in the ancient city*, Routledge, London and New York, 2000.
- Cambi Nenad, *Salona i njene nekropole*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti, 25 (12), 61-108., Zadar, 1985-1986.
- Cumont Franz, *After Life in Roman Paganism*, Yale University Press, London, 1922.
- Davies, G., 'Burial in Italy up to Augustus.' In R. Reece (ed.). *Burial in the Roman World*. London: CBA Research Report 22: 13-19., 1977.
- Davies Jon, *Death, burial and rebirth in the religions of antiquity*, Routledge, London, 1999.
- Giunio A. Kornelija, Alihodžić Timka, *Pogrebni obredi i običaji staroga Rima/ The Ancient Roman's Funerary Rituals and Customs*, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 2019.
- Graham Emma-Jayne, *The Burial of the Urban Poor in Italy in the Late Roman Republic and Early Empire*, BAR International series 1565, Oxford, 2006.
- Hope M. Valerie, *Roman death; The Dying and the Dead in Ancient Rome*, Continuum UK, London, 2009.
- Lewandowski Herbert, *Povijest rimskih običaja*, Demetra, Zagreb, 2007.
- Lisičar Petar, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971. Maškin Nikolaj Aleksandrovič, *Istorija starog Rima*, Naučna knjiga, Beograd, 1985.
- Matijević Ivan, Kurilić Anamarija, *Dva neobjavljena žrtvenika iz Salone*, *Opuscvla archaeologica*, Vol. 35 No. 1, 2011., Preuzeto iz: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=112053 (23. 8. 2021.)
- Nock Darby Arthur, *Cremation and Burial in the Roman Empire*, The Harvard Theological Review Vol. 25, No. 4., Cambridge University Press, 1932.
- Retief Francois Pieter, Cilliers Louise, *Burial customs and the pollution of death in ancient Rome: procedures and paradoxes*, *Acta Theologica* Vol. 26, No. 2., Bloemfontein, 2010.
- Taylor Laurel Dr., *Roman funeral rituals and social status: the Amiternum tomb and the tomb of the Haterii*, 2015., Preuzeto iz: Roman funeral rituals and social status: the Amiternum tomb and the tomb of the Haterii (article) | Khan Academy, (23. 8. 2021.)
- Tolić Željko, *Starokršćanska rimska groblja – katakombe*, Služba Božja : liturgijsko-pastoralna revija, Vol. 56 No. 2-3-4, 2016., Preuzeto iz: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=249653 (22. 8. 2021.)
- Toynbee Jocelyn Mary Catherine, *Death and burial in the Roman world*, Cornell University Press, New York, 1971.
- Wacher John, *The Roman world*, Routledge, London, 2002.
- Vukelić Vlatka, Matija Stuparić, *Rimski pogrebni običaji*, *Povijest u nastavi*, Vol. XV, No. 1(28), 2017.

Popis mrežnih stranica

- <https://archaeology.co.uk/articles/features/the-fragrant-dead-how-to-treat-your-dead-the-roman-way.htm> (19. 12. 2021.)
- https://www.treccani.it/enciclopedia/gens_%28Dizionario-di-Storia%29/ (22. 8. 2021.)
- <https://www.treccani.it/enciclopedia/arcosolio/> (22. 8. 2021.)
- L'archeologia delle pratiche funerarie. Mondo romano in "Il Mondo dell'Archeologia" (treccani.it) (12. 08. 2021.)
- Roman funeral rituals and social status: the Amiternum tomb and the tomb of the Haterii (article) | Khan Academy (13. 8. 2021.)

Popis priloga

- Slika 1.
<https://www.lookandlearn.com/history-images/M074369-03/Conclamatio-over-the-Dead> (9. 8. 2021.)
- Slika 2.
<https://factsanddetails.com/world/cat56/sub405/entry-6294.html> (23. 7. 2021.)
- Slika 3.
<https://imperiumromanum.pl/en/curiosities/roman-death-masks/> (25. 7. 2021.)
- Slika 4.
<https://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/museo-gregorianoprofano/Mausoleo-degli-Haterii.html> (16. 8. 2021.)
- Slika 5.
<https://smarthistory.org/roman-funeral-rituals-and-social-status-the-amiternum-tomb-and-the-tomb-of-the-haterii/> (16. 8. 2021.)
- Slika 6.
<https://www.thoughtco.com/roman-burial-practices-117935> (25. 7. 2021.)
- Slika 7.
<https://www.biblicalarchaeology.org/daily/ancient-cultures/ancient-rome/tour-the-romancatacombs/> (14. 8. 2021.)
- Slika 8.
https://www.researchgate.net/publication/284273472_Infant_Death_and_Burial_in_Roman_Italy_Journal_of_Roman_Archaeology_24_2011_99-120 (14. 08. 2021.)
- Slika 9.
<https://news.italy-museum.com/the-tomb-of-cecilia-metella/> (14. 8. 2021.)
- Slika 10.
<https://exhibits.stanford.edu/nash/feature/s> (14. 8. 2021.)
- <https://punkufer.dnevnik.hr/clanak/cestijeva-piramida-rimsko-cudo-staro-2000-godina-kojeje-izgradjeno-za-samo-330-dana---536477.html> (14. 8. 2021.)
- Slika 11.
<https://ezadar.net.hr/dogadaji/3999124/zaboravljeni-augustov-mauzolej-obnovljen-i-otvorenza-javnost> (14. 8. 2021.)
- Slika 12.
<https://punkufer.dnevnik.hr/clanak/cestijeva-piramida-rimsko-cudo-staro-2000-godina-kojeje-izgradjeno-za-samo-330-dana---536477.html> (14. 8. 2021.)

Slika 13.

https://www.flickr.com/photos/re_teacher/28232891983 (16. 8. 2021.)

Slika 14.

<https://www.armus.hr/izlozbe/stalni-postav/epigraficka-zbirka> (22. 12. 2021.)

Slika 15.

<https://www.armus.hr/izlozbe/stalni-postav/epigraficka-zbirka> (22. 12. 2021.)

SUMMARY

In the Roman Empire, there were several functions that were performed at the time of the death of the deceased. It all begins with funeral preparation, a ritual that was of particular importance to the inhabitants of the Roman Empire. The importance of funerals in all cultures comes from the human need to be able to say goodbye to their loved ones. After the body of the deceased was prepared, that is, washed in warm water, anointed with oils, and decorated with flowers, it would be exposed in the atrium of the house. Afterwards, a pomp or funeral procession starts, accompanied by musicians, mourners, and actors, which leads the deceased to his eternal resting place where the rite of cremation or inhumation will take place. After the funeral, it was obligatory to perform a purification ritual because it was believed that the dead were polluted. With the advent of Christianity, there was a slow change in tomb architecture, and early communities of Christians and Jews began to be buried in underground catacombs. According to the Code of Twelve Plates, burial within the city is prohibited and the cemetery is located outside the city walls. To the Romans, tombs were an eternal home in which they lived after death. The most common tombs of the Roman world were shapeless holes in which either vessels with ashes and burnt bones or a skeleton were placed. It all depended on the material possibilities and tradition of the family, the appearance of graves and grave sites could vary, and some patrician families could even have private graves. The construction of the mausoleums was also established, but they were more often built by the ruling families. All this information related to the burials of the ancient Romans can be read from two valuable sepulchral reliefs: the relief of the tomb of the Haterii family and the relief of the tomb from Amiternum on which we have depictions of funeral preparations and processions.

Keywords: *Roman Empire, death, funeral ritual, funeral custom, funeral preparation, funeral procession, cremation, inhumation*